

UOT 82.0; 82:316.3**İNFORMASIYA MƏDƏNİYYƏTİ VƏ ATALAR SÖZLƏRİNİN
QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ****R.M.ƏLİQULİYEV, E.R.RÜSTƏMOVA**
AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu
secretary@iit.ab.az, elvirarustam@gmail.com

Məqalədə informasiya mədəniyyəti və atalar sözlərinin qarşılıqlı əlaqəsi araşdırılmışdır. İnformasiya mədəniyyətinin informasiya inqilabları üzrə təkamülü, informasiya mədəniyyəti yönümlü atalar sözlərinin meydana gəlmə zəruriyyəti tədqiq edilmiş və atalar sözlərinin təsnifatı verilmişdir.

Açar sözlər: informasiya cəmiyyəti, informasiya inqilabları, informasiya mədəniyyəti, atalar sözləri, informasiya bolluğu

Dünya kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliklərini özündə cəmləşdirən yeni bir mühitə uyğunlaşır ki, bu da qloballaşmadır. Bu gün qloballaşan, daim irəliləyən, yeniliyə doğru can atan dünyamızı kompyutersiz, İnternetsiz, kommunikasiya vasitələrsiz təsəvvür etmək mümkün deyil. İnformasiya texnologiyalarının yaratdığı imkanlar musiqini, incəsənəti, ədəbiyyatı, fəlsəfəni və digər elm sahələrini birləşdirərək, informasiya cəmiyyətini qloballaşmanın hərəkətverici qüvvəsinə çevirdi və bununla da insanlar arasında əlaqələr genişləndi, informasiya amili ön plana çıxdı. Belə ki, informasiya bol olduqca informasiya cəmiyyəti inkişaf etməyə, problemlər öz həllini tapmağa və insanlar informasiyanın hesabına daha da inkişaf etməyə başladı. Bununla da, insanların həyatında informasiyanın rolu getdikcə artdı və cəmiyyət yeni bir mərhələyə qədəm qoydu. Hal-hazırda elmin, cəmiyyətin inkişafında informasiya cəmiyyəti konsepsiyası mühüm yer tutur.

İnformasiya cəmiyyəti ideologiyasına diqqət keçən əsrin 60-cı illərindən yaranıb. Bütün dünyada bu cəmiyyətin qurulması mürəkkəb və dinamik bir proses olsa da, informasiya cəmiyyətinin qurulduğu ölkələrdə demokratik dəyərlər daha yüksək səviyyədə təmin olunur, insan hüquqları, söz azadlığı mühüm əhəmiyyətə malik olur. Belə ki, insanların informasiya azadlığı, yəni heç bir maneə olmadan onlara lazım olan informasiyalara çıxışı təmin olunur, digər tərəfdən, düşüncələrini çox asanlıqla ictimailəşdirmək və başqaları ilə bölüşmək imkanı yaranır. Yapon alimi T. Morris-Suzuki informasiya cəmiyyəti

yətinə belə bir tərif verir: “İnformasiya cəmiyyəti elə bir cəmiyyətdir ki, burada kompyuterləşdirmənin inkişafı insanlara tələb olunan informasiyanı rahat əldə etməyə imkan yaradır və bu yolla da insan yaradıcılığının inkişafına, çiçəklənməsinə gətirib çıxarır” [1, 131].

İC-nin əsas xüsusiyyətlərindən biri ondan ibarətdir ki, sənaye cəmiyyəti ilə müqayisədə fərdi əməyin xüsusi çəkisi artır, əqli cəhətdən sağlam olan bütün insanlar, fiziki məhdudiyyətlərinin olub olmamasından asılı olmayaraq öz intellektual potensialını reallaşdırmaq imkanı qazanırlar. Qeyd etmək lazımdır ki, aqrar cəmiyyətdə də fərdi əməyin xüsusi çəkisi sənaye cəmiyyətinə nisbətən yüksək idi, amma o zaman bu əmək intellektə yox, fiziki gücə əsaslanırdı. Ona görə də bu fərdi əmək insanlardan, nəinki əqli, həm də ən başlıcası fiziki sağlamlıq tələb edirdi. Bunun da nəticəsində cəmiyyətin çox əhəmiyyətli hissəsi (məhdud imkanlı şəxslər, qadınlar, gənclər, yaşlı insanlar və s.) işçi qüvvəsi hesab olunmurdu və ictimai istehsal prosesində iştirak etmirdi [2, 14]. Bütün bunları nəzərə alaraq, qeyd etmək lazımdır ki, İC-nin yaranması insanların həyatında çox mühüm dəyişikliklərin yaranmasına səbəb oldu.

İnformasiya cəmiyyətinin əsas fəlsəfəsi yaşından, dinindən, irqindən, sosial və siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bütün insanların informasiya və biliklərə olan tələbatını ödəməkdən, eyni zamanda onların malik olduğu biliklərin ictimaiyyətə çatdırılmasını təmin etməkdən ibarətdir. Onun əsas məqsədi informasiya bolluğunun yaradılması və bu prosesin köməyi ilə, bir tərəfdən, bəşəriyyətin qarşısında duran problemləri həll etmək, digər tərəfdən, cəmiyyətin inkişafını təmin etməkdir. Lakin, onu da qeyd etmək lazımdır ki, cəmiyyətdə informasiya bolluğunun yaranması bəşər tarixindən miras qalmış çox böyük problemlərin (tibb, təhsil, aclıq, səfalət və s.) həllinə nail olmaqla yanaşı, əvvəllər mövcud olmayan müxtəlif problemlərin də ortaya çıxmasına səbəb olur [3, 12]. Yeni yaranan hər bir texniki vasitə və ya informasiya resursları insanların informasiyaya olan tələbatını ödəmək üçün kifayət qədər imkanlar yaratmaqla yanaşı, onların həyat tərzinə də təsir göstərir. Belə ki, insanların həyat və fəaliyyətinin get-gedə elektron mühitdə, virtual məkanda mövcud olan informasiya resurslarından asılılıq səviyyəsi artmağa başlayır, bu isə gələcəkdə bir sıra problemlər yarada bilər. Ona görə də İC-nin dayanıqlı, etibarlı, təhlükəsiz fəaliyyətini təmin etmək üçün informasiya təhlükəsizliyi ilə yanaşı bir çox müvafiq məsələlər qloballaşan və virtuallaşan dünyanın qarşısında duran ən mühüm problemlərdir.

İC-nin yaratdığı digər bir təhlükə isə, hər tərəfdən daxil olan informasiya seli qarşısında insanların aciz qalmasıdır ki, bu da onların əvvəllər müşahidə edilməyən bir sıra psixoloji problemlərlə üzləşməsinə səbəb olur və nəticədə informasiyanın bolluğu insanların davranışına, psixologiyasına və sağlamlığına da zərər vurur. Həddindən çox informasiya ilə yükləmə insanlarda stress vəziyyətinə gətirib çıxarmaqla yanaşı digər fəsadlar da yaradır ki, bu fəsadları – yəni informasiya sterisinin simptomlarının mənfi sosial-psixoloji nəticələrini informasiya cəmiyyəti nəzəriyyəçisi E.Toffler öz əsərlərində informasiya

stresinin simptomlarının mənfi sosial-psixoloji nəticələrini təsvir etmiş və əsaslandırmışdır. Onun fikrincə, informasiyanın emalının və ötürülməsinin yüksək tempi insandan yeni uyğunlaşma səviyyəsi tələb edir. Bu da müasir insanın imkanları xaricindədir. İnsan və bütövlükdə cəmiyyət etibarlı uyğunlaşma mexanizmlərinə, yəni bu informasiya böhranından çıxmaq üçün səmərəli strategiyalara malik olmasa, onun xəstələnməsi qaçılmazdır. “Hədsiz stimulyasiyaya insan reaksiyasını” özündə əks etdirən bu xəstəliyi E.Toffler “fudurşok” (future shock) adlandırmışdır [4, 140].

Bu gün informasiya bolluğundan əziyyət çəkən insanlar bəşər tarixində informasiya tələbatını ödəmək uğrunda uzun müddət mübarizə apararaq sivilizasiya tarixində baş verən informasiya inqilablarından keçib bugünkü formalaşmaqda olan informasiya cəmiyyətinə qədəm qoymuşlar. Informasiya inqilablarının meydana gəlmə tarixi və yaratdığı təzahürlərdən görüldüyü kimi, müxtəlif formalı informasiyaları qeyd etmək, yadda saxlamaq, emal etmək, məkan və zamana görə yaymaq, gələcəyə ötürmək obyektiv səbəblər üzündən çox çətin olub. Bu səbəbdən də tarixən informasiya (bilik) qıtlığı mövcud olmuş, zaman keçdikcə informasiyaların qeydiyyata və yadda saxlanması, emalı və ötürülməsi texnologiyaları meydana gəlmiş, tədricən informasiya bolluğu yaranmağa başlamışdır. Bu gün hər bir insanın ətrafında informasiya axını o qədər güclü, müxtəlif və çoxşaxəlidir ki, insanlardan informasiya mühitinin qanunlarını bilməyi və informasiya axını içərisində istiqamətlənməyi bacarmağı, bir sözlə informasiya mədəniyyəti tələb edir. Əks halda bu cəmiyyətdə yaşayan insan həyatda yeni qaydalara və eyni zamanda sosial strukturun dəyişilməsinə uyğunlaşa bilməz. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, informasiya mədəniyyəti nə qədər yüksək olarsa, informasiya cəmiyyəti də bir o qədər inkişaf etmiş olar. Hazırda “informasiya mədəniyyəti” anlayışının bir çox tərifləri mövcuddur ki, onlardan bir neçəsinə nəzər salaq:

M.V.Makrov qeyd edir ki, “**İnformasiya mədəniyyəti** – informasiyadan məqsədyönlü istifadə etmək, onun əldə olunması, emalı və ötürülməsi üçün informasiya - kommunikasiya texnologiyalarından, müasir texniki üsul və vasitələrdən istifadə etmək bacarığıdır” [5, 22].

A.P.Suxanovun nöqteyi-nəzərinə görə, “**informasiya mədəniyyəti** – dar çərçivədə insanların informasiya münasibətlərinin inkişafında qazanılmış səviyyədir və eyni zamanda onların həyat fəaliyyətində nailiyyətlərin dərəcəsini, yaradılanların kəmiyyət və keyfiyyətini, inkişafını, gələcəyin proqnozlaşdırılmasını göstərə bilən informasiya sferasının xarakteristikasını əks etdirir” [5, 22].

Başqa bir rus alimi V.A.Kaymin “**informasiya mədəniyyəti**” anlayışını kompyuterdə informasiyanın toplanması və emal olunmasının “qanunlarını” və üsullarını öyrənən informatika fənninin predmeti ilə əlaqələndirir [6, 15].

İnformasiyalaşdırma sahəsində aparıcı mütəxəssislərdən biri olan rus alimi E.L.Semenyuka görə isə, “**informasiya mədəniyyəti** – insan mədəniyyətinin informasiya komponentidir” [7, 2].

Bir sözlə, “informasiya mədəniyyəti” anlayışı insan həyatının informasi-

ya aspekti ilə bağlı tərəfini xarakterizə edir. Bəşəriyyət tarixində informasiya mədəniyyəti müxtəlif informasiya böhranlarından keçərək sarsılmışdır. Yəni, bəşər tarixinin ilk dövrlərində informasiya vasitələri çox sadə olduğu kimi, şəxsiyyətin informasiya mədəniyyəti də çox bəsit idi. İnformasiya vasitələri inkişaf etdikcə şəxsiyyətin informasiya mədəniyyətinin təkmilləşməsi və onun tərkib hissələrinin mürəkkəbləşməsi baş verir. Əgər informasiya inqilablarına nəzər salsaq görərik ki, hələ yazının meydana çıxmasına qədər dilin yaranması (I informasiya inqilabı) insanların həyatına yeni bir ahəng, əsaslı bir dəyişiklik və hətta böyük töhvə gətirdi ki, bununla da insanların informasiya mədəniyyətinin inkişafına təkan verildi. Yəni əgər əvvəllər insanlar bir-birilə istədikləri informasiyanı müxtəlif işarələrlə, yaxud da qırıq-qırıq səslərlə bölüşür, görmə və eşitmə vasitəsilə əldə edilən informasiyanı qavramadan, analiz və təhrif etmədən ötürürdülərsə, indi artıq onlar arasında informasiya mübadiləsi dilin hesabına daha da asanlaşdı. Beləliklə, informasiya insanlar arasında kiçik məsafələrdə olsa da yayılmağa başladı.

Növbəti və daha böyük informasiya böhranı yazının yaranmasına (II informasiya inqilabı) səbəb oldu. İnformasiyanı şifahi saxlama üsulları böyük həcmli informasiyaların bütöv şəkildə saxlanılmasını təmin etmirdi və beləliklə informasiyanın xüsusi daşıyıcı materiallara həkk olunması informasiya mədəniyyətinin yeni bir dövrünün, yəni sənədləşdirmə dövrünün yaranmasına səbəb oldu. Beləliklə, informasiya mədəniyyətinin tərkibinə artıq qeyd olunmuş informasiyanın alınması, kodlaşdırılması və qeyd edilməsi, eyni zamanda müxtəlif materiallar əsasında axtarış kimi sənədlərlə işləmə mədəniyyəti daxil oldu. Nəticədə informasiya ilə işləmək nisbətən asanlaşdı və insanların həyata baxışları dəyişdi. Ancaq cəmiyyətdə baş verən bu dəyişikliklərə baxmayaraq, informasiya mədəniyyətinin şifahi forması öz əhəmiyyətini itirmədi, hətta əksinə olaraq yazılı informasiya mədəniyyəti ilə qarşılıqlı əlaqədə daha da zənginləşdi.

İnformasiya mədəniyyətinin inkişafına təkan verən növbəti, yəni III informasiya inqilabı kitab çapı (1456-cı il Qutenberq) ilə əlaqələndirilir ki, bu da informasiyanın yazılı təqdim onuması, daha uzaq məsafəyə yayılması, daha çox informasiya alınması və gələcək nəsillərə ötürülməsi kimi informasiya ilə işləmək mədəniyyətinin inkişafına gətirib çıxardı [8].

Sıradakı informasiya inqilabının (IV) əsasını elektrikin kəşfi ilə telefon, teleqrafın meydana gəlməsi təşkil edir. Bu inqilabın verdiyi imkanlar hesabına informasiya mədəniyyəti daha da inkişaf etdi və artıq mətnlərlə yanaşı, audio-video informasiyaların hazırlanması zərurəti çap (qəzet, jurnal və s.) jurnalistikası ilə yanaşı, radio və televiziya jurnalistikasının da meydana gəlməsi və formalaşmasına səbəb oldu. Bütün bunlar da öz növbəsində insanlarda yeni informasiya tələb edirdi. Artıq informasiya mədəniyyətində yeni addımlar atıldı, informasiyalar daha uzaq məsafələrə ötürülür, cəmiyyət daha çox informasiyalaşdırıldı.

Növbəti informasiya böhranı informasiya daşıyıcılarını modifikasiya

edən və bəzi informasiya proseslərini avtomatlaşdıran kompyuter texnologiyalarının yaranmasına səbəb oldu. Hazırda, məhz bu böhranın təzahürü olan kompyuter və İnternet istənilən formalı informasiyaları yadda saxlamağa, qeyri–məhdud məkanda (coğrafi məkandan virtual məkana keçid) yaymağa və gələcəyə ötürməyə imkan verir. Bunun da nəticəsində bəşər tarixində misli görünməmiş, çox yüksək sürətlə artan informasiya (bilik) bolluğu yarandı ki, bu da insanlardan yüksək informasiya mədəniyyətinə malik olmağı tələb edir. Əlbəttə ki, bu qədər informasiya ilə davranmaq üçün hər bir insan informasiya mədəniyyəti ilə bağlı biliklərə yiyələnməli, özünü reallaşdırmanı uğurla həyata keçirmək üçün kifayət qədər informasiya mədəniyyəti səviyyəsinə malik olmalıdır.

Yüksək informasiya mədəniyyəti insana istənilən növ informasiya ilə işləmək, həm gündəlik həyatında, həm də peşəkar fəaliyyətində bu informasiyadan səmərəli istifadə etmək imkanı verir. Yəni, informasiya mədəniyyəti insanın müxtəlif yaradıcılıq qabiliyyətlərinin məhsuludur və aşağıdakı aspektlərdə aydınlaşdırılır:

- informasiya tələbatını müəyyənləşdirmək bacarığı;
- müxtəlif mənbələrdən informasiyanı axtarıb tapmaq, onu aydın şəkildə təqdim etmək və keyfiyyətli istifadə etmək bacarığı;
- informasiyaların arasında əsas və ikinci dərəcəli informasiyaların seçilməsi;
- toplanmış informasiyanı strukturlaşdırmaq, sistemləşdirmək, ümumiləşdirmək və emal edərək yeni informasiya yaratmaq bacarığı;
- informasiya ilə işləyərkən onun məxfiliyinin qorunması, tamlığının və əlyetərliyinin təmin olunması, hüquqi və etik normalara əməl olunması;
- əldə edilən informasiyadan öz fəaliyyəti sahəsində istifadə etmək bacarığı;
- informasiya ilə məqsədyönlü şəkildə işləmək üçün müasir informasiya texnologiyalarının imkanları barədə bilgilərə malik olmaq və ondan istifadə etmək bacarığı.

Beləliklə, şəxsiyyətin müasir informasiya mədəniyyəti dedikdə, müasir İKT-nin imkanlarından səmərəli istifadə etməklə informasiyanın axtarılması, seçilməsi, əldə edilməsi, saxlanması, təhlili, yenidən işlənməsi, ötürülməsi və istifadə olunmasını nəzərdə tutan bilik, bacarıq və vərdişlərin məcmusu başa düşülməlidir.

İnformasiya mədəniyyəti informasiyanın qəbulu, emalı, axtarışı, təhlükəsizliyi və ötürülməsindən ibarətdir. İnformasiyanın qəbulu informasiyanı dəqiq, adekvat və s. əldə etmək bacarığıdır. Müşahidə qabiliyyəti də informasiya mədəniyyətinin tərkib hissəsidir. İnformasiyanın aşkarlanması, təsnif olunması, nizamlanması, sistemləşdirilməsi də informasiya mədəniyyətini xarakterizə edən müsbət keyfiyyətlərdir. Ətrafımızda bəzi insanlar başlarına gələn hər hansı bir hadisəni, və ya oxuduqları bir hekayə, yaxud məqaləni danışa bilmir. Amma hər hansı bir sual verdikdə, onu cavablandırmaqda heç də çətinlik çəkmirlər. Deməli, onlarda yaddaş var, amma yaddaşda olan bu məlumatları

strukturlaşdırmaq, sistemləşdirmək, təsnif etmək qabiliyyəti yoxdur. Bu isə həmin insanda informasiya mədəniyyətinin (yəni informasiyanı emal etmə bacarığının) zəifliyini göstərir. İnternetdə və ya kitabxanada hər hansı bir kontentin axtarılması zamanı düzgün strategiyanın qurulması da informasiya mədəniyyətinin (informasiya axtarma qabiliyyətinin) səviyyəsini xarakterizə edir. Şəxsi informasiya fəzasının formalaşdırılması, onun təhlükəsizlik siyasətinin qurulması və reallaşdırılması, idarə olunması da informasiya mədəniyyətinin yüksək olduğundan xəbər verir. Bu isə informasiyanın təhlükəsizliyidir. Informasiya təhlükəsizliyinin aşağıdakı prinsipləri vardır:

- informasiyanın məxfiliyi;
- informasiyanın tamlığı;
- informasiyanın əlyetərliliyi;
- informasiyanın məzmunu (psixoloji-ideoloji, ziyanlı kontent və s.)

Gözəl və təsirli danışmaq məharəti, hər zaman ziyalı adamlar tərəfindən bəyənilmiş və sevilmişdir. Ümumiyyətlə, insanlar həmişə məzmunlu, obrazlı, aydın və təsirli çıxışlar edən natiqlərə böyük hörmət bəsləmişlər. Bu xüsusiyyət isə insanın nitq qabiliyyətinin və eyni zamanda informasiya mədəniyyətinin (informasiyanı təqdim etmə bacarığının) göstəricisidir. Nitq mədəniyyəti isə informasiya mədəniyyətinin tərkib hissəsidir.

“İnformasiya mədəniyyəti” anlayışı həm bütövlükdə cəmiyyətə, həm də onun istənilən fəaliyyət sferasına aid edilir. Günümüzdə demək olar ki, elmin hər sahəsində informasiya mədəniyyəti ilə rastlaşa bilərik. Qeyd etmək olarki, elmin və onun ayrı-ayrı sahələrinin informasiya mühiti haqqında, məsələn, iqtisadiyyatın, mədəniyyətin və s. informasiya mühiti dünyanın, ölkənin, regionun, şəhərin informasiya mühiti kimi də danışmaq olar. Sivilizasiyanın yaranışından bu günə qədər informasiya transformasiya olunaraq yerli, lokal şəraitə uyğunlaşmışdır. İnformasiya Cəmiyyətində informasiyaya qoyulan tələblərin dəyişməsi “informasiya mədəniyyəti” anlayışının yaranmasına səbəb olmuşdur.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, milyon illərlə bundan əvvəl informasiya mübadiləsi yaranan gündən informasiya mədəniyyəti də yaranmışdır. İnformasiyanı ötürmə metodundan asılı olmayaraq insanlar yaddaşlarında topladıqları informasiyanı gələcək nəsillərə ötürməyə çalışmışlar. Bu cür əziyyətlərlə qorunub saxlanmış azərbaycan xalq ədəbiyyatı nümunələri nəsildən nəsilə ötürülərək öz əhəmiyyətini itirməmişdir. Hər dövrə məxsus aktuallığı ilə seçilən atalar sözləri geniş həcmli istənilən informasiyanı bir cümlə ilə ifadə etmək xüsusiyyətinə malikdir. İnformasiya mənbəyi olan atalar sözləri illərdən gəlmiş, dəfələrlə saf çürük edilmiş mövzuların bir cümlə ilə ifadəsidir. Şifahi xalq ədəbiyyatının bu nümunələri özlərində daşıdıqları məna yükünə görə informasiya mədəniyyətinin, informasiya münasibətlərinin inkişafında qazanılmış səviyyəni və eyni zamanda insanların həyat fəaliyyətinin informasiya sferasını xarakterizə edir.

Özündə əsrlərə məxsus informasiya daşıyan şifahi xalq ədəbiyyatını hət-

ta dəfələrlə oxuduğumuz halda informasiya mədəniyyəti ilə nə dərəcədə əlaqəli olduğuna diqqət yetirməmişik. Xalq mahnıları, bayatı və qoşmalar, dastanlarımız və eyni zamanda atalar sözlərimiz əsrləri əhatə edən böyük bir zaman kəsiyində baş verən tarixi hadisələri qısa bir deyimlə bizə nəql edir. Azərbaycanın rəngarəng şifahi xalq ədəbiyyatı çoxəsrlik tarixə malik olduğu halda, bu söz, duyğu və düşüncə xəzinəsində parlayan minlərcə atalar sözləri və ayrı-ayrı bu kimi incilər bir yerdə toplanıb, onların üzərində elmi araşdırmalar aparılmış, sevgi, qəhrəmanlıq, dostluq və s. başlıqlar altında atalar sözləri toplanıb, ayrılmış və çap olunmuşdur. Atalar sözləri haqqında tədqiqatçılarımız bir çox fikirlər söyləyərək onları müxtəlif baxımdan araşdırsalar da, günümüzün reallıqları bu sözlərin informasiya mədəniyyəti baxımından araşdırılmasına ehtiyac yarandığını dikte edir. “İnformasiya mədəniyyəti” termini son illərə aid olduğundan atalar sözlərinin informasiya mədəniyyəti ilə qarşılıqlı əlaqəsi sahəsində hələki elmi araşdırmalar aparılmayıb.

Ümumiyyətlə, şifahi xalq ədəbiyyatına aid sözləmlərin cəminə *atalar sözü* deyə bilərik. Bu sözlər xalqın dünyagörüşünü və həyat tərzini ehtiva edib, yüzlərcə dəfə təcrübə edilmiş həqiqətləri ifadə edirlər. Hər millətin ictimai və məişət məsələlərinə baxışı və onların həlli atalar sözlərində öz əksini tapmışdır. Atalar sözləri ən az söz ilə ən geniş məfhum və mənanı ifadə edən şah əsərləridir. Sənətkarların qeyd etdiyi kimi, atalar sözü “hikmətli söz”, “həkimanə söz”, “sözlərin soltani”, “söz mirvarisi”, “ipə-sapa düzülməmiş incilər”, “dilin gülzarı”, “qızıl söz”, “tərbiyəvi söz” kimi qiymətləndirilir. Fransızlar və ingilislər atalar sözlərini “Təcrübənin barı”, ruslar “İbrətəməz sözlər”, “Qanadlı sözlər” adlandırırlar [9, 149].

Aktual məsələlərdən biri “atalar sözlərinin mahiyyəti nədir?” sualına verilən cavabların araşdırılmasıdır.

Başqa sözləmlər kimi hər bir atalar sözü öz mahiyyəti etibarilə maddi aləmdə və onun mənəvi inikasında vaxtaşırı baş verən oxşar hadisələrin təəcəssümüdür. Atalar sözləri həyatın müxtəlif sahələrinə aid olduqları kimi yaranma yolları da müxtəlif olmuşdur. Məsələn, ovçuluq, əkinçilik və maldarlıqla əlaqədar atalar sözləri və məsəllər yaranmışdır. Ümumiyyətlə, həyat və məişətin hər sahəsində atalar sözləri formalaşmışdır. Şübhəsiz ki, burada xalq yaradıcılığının da əsaslı rolu danılmazdır. Bir çox bayatılar və lətifələr tədricən atalar sözlərinə, məsəllərə çevrilmişlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, atalar sözləri ilə yanaşı, azərbaycan dilində və ədəbiyyatında (bədi əsərlərdə, rəvayətlərdə, hekayələrdə və s.) rast gəlinən frazeoloji birləşmələr, məsəllər, deyimlər və hətta gündəlik həyatımızda istifadə etdiyimiz çox sözlər, ifadələr var ki, bu sözlərdə, ifadələrdə informasiya mədəniyyəti tam əks olunmuşdur. Bunlara “*Ağzı söz tutmur*”, “*Ağzına su alıb*” (qabiliyyəti var, bu danışığa tələbat da var, amma danışmır), “*Fil qulağında yatıb*”, “*Filankəsin yaddaşı elə bil kompyuterdir*”, “*Filankəsin ağzında söz qalmır*”, “*Buğda çörəyin yoxdur, buğda dilinə nə gəlib?*”, “*Başında bir şey yoxdur, amma bülbül kimi ötür*”, “*Başı işləyir, amma bildiyini çatdırır*”

bilmir”... və s. kimi misallar göstərmək olar. Buradan da belə bir fikir ortaya çıxır ki, atalar sözlərində olduğu kimi, həyatımızda da informasiya mədəniyyətinin xüsusi yeri vardır. Bəşəriyyətin, insanlığın tarix boyu qazandığı təcrübəyə, dünyagörüşünə və həyat fəlsəfəsinə söykənən bir çox hikmətli sözlər elmə, təhsilə və eyni zamanda informasiya mədəniyyətinə verilən dəyəri ön plana çıxarır. Ədəbiyyatlarımızı səhifələyərkən bir daha məlum olur ki, xalqımızın bu fikirlərini, bu ideyalarını günümüzə qədər tarixin süzgəcindən keçirən şifahi xalq ədəbiyyatımızın ən gözəl nümunələrindən olan atalar sözlərində daha qabarıq şəkildə əks olunur.

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı dünyanın digər xalqlarının folklorları arasında özünəməxsus və şərəfli yer tutur. Bütün xalqların ədəbiyyatları üçün səciyyəvi olan kollektiv yaradıcılıq ədəbiyyatımızın da formalaşmasında xüsusi rol oynayıb. Şifahi xalq ədəbiyyatı kollektiv yaradıcılıq nümunəsi olduğu üçün xalqın çox hissəsinin arzu və istəklərini, müxtəlif hadisələrə və cəhətlərə münasibətlərini, tərbiyəvi görüşlərini xalqın tarixi yolunda çox sadə, saf və formalaşmış bir şəkildə nəsilədən nəsilə ötürülüb.

Atalar sözlərini başqa dillərdən tərcümə edərkən məlum olur ki, ayrı-ayrı xalqların atalar sözləri və məsəlləri arasında çox oxşar, hətta eyni olanlarına da rast gəlmək mümkündür. Bu da ondan irəli gəlir ki, xalqımız ulu keçmişimizdən bu günə kimi, tarix boyu bir çox xalqlarla arasını kəsilməyən təmasda yaşamışdır. Bu ünsiyyətin təəssuratı şifahi xalq yaradıcılığında təsbit edilməsəydi təəccüblü olardı. Keçmiş zamanda müxtəlif formalarda ifadə olunmuş “milli” və “yerli” atalar sözləri illər ötsə də insanların gündəlik fəaliyyətində tez-tez istifadə olunduğu üçün nəsilərdən-nəsilərə ötürülərək xalqın yaddaşına hopub, modelləşib və kristallaşmışdır. Məhz belə atalar sözlərində də informasiya mədəniyyətinin müxtəlif aspektləri özünü göstərir. Bunlara aid aşağıdakıları misal göstərmək olar.

İnformasiyanın qəbulu ilə bağlı olan atalar sözləri:

İnformasiyanın qəbulu zəif olan şəxslər bir mövzuya aid mühazirəyə dəfələrlə qulaq asdıqdan sonra müəyyən informasiya əldə edə bildikləri halda, informasiyanın qəbulu güclü olan şəxslər bir mühazirədən mövzunu dəqiqliyi ilə qavraya bilir. Məsələn: orta məktəblərdə müəllimin informasiya mədəniyyətinin səviyyəsi informasiyanı ötürmək, şagirdlərdə isə qəbul etmək bacarığı ilə müəyyən olunur. “İnformasiya mədəniyyəti”nə görə bəzi şagirdlər zəif oxuyanlar, bəziləri isə fəallar sırasına aid edilir. Bu artıq şəxsin informasiya mədəniyyətinin inkişaf səviyyəsindən, yəni informasiyanı ötürmə və qəbul etmə bacarığından asılıdır. “*Adam olana bir söz yetər*”; “*Arifə bir işarə də bəsdir*”; “*Dünyada ən çətin iş anlamaza söz anlatmaqdır*”; “*Axmağın min sözü ağıllının bir sözünə dəyməz*”; “*Anlayanla daş daşı, qanmazla yemə aşı*”; “*Qanan qanmayanın quludur*”; “*Dadsız aşı duz neyləsin, ağılsız başa söz neyləsin?*” kimi atalar sözlərində şəxsin informasiya mədəniyyətinin səviyyəsi göstərilir. İnformasiya mədəniyyətinin necə inkişaf etməsindən asılı olmayaraq insan hər gün informasiya qəbul edir [10]. “*Deyən kim olsa da dediyi dəyərlidir*”sə, bu

bizim üçün informasiyadır – alırıq, istifadə edirik və ötürürük. Bu baxımdan “*Baxma deyənə, bax dediyinə*”; “*Söyləyənlə baxma, söylədiyinə bax*”; “*Eşitmək hara, görmək hara*”; “*Gördüyünü qoyub eşitdiyinə inanma*”; “*Özünə baxma, sözünə bax*” bu və ya digər atalar sözləri yuxarıda gözdətdiyimiz kimi informasiyanın dəqiq və adekvat qəbuluna işarədir [11].

İnformasiyanın emalı və ötürülməsi ilə bağlı olan ayrı-ayrı xalqların atalar sözləri:

Atalar sözü və məsəllərdə ifadə olunmuş fikirlərin, hökmlərin bu gün də bizim üçün məqbul sayılmasını bir sıra atalar sözlərində görə bilərik. Belə sözlərdə atalarımız verdiyi nəsihətlər, vurduğu eyhamlar bizə onu yaradan xalqın tarixini, mənəvi psixoloji təkamül yolunu və eləcə də informasiya mədəniyyətini daha ətraflı öyrənmək və daha aydın təsəvvür etmək imkanı verir. Məlum olur ki, elə həmin dövrdə də böyüklərimiz sözə, informasiyaya, gözəl nitqə, ağıllı, savadlı insanlara yüksək dəyər vermişlər. “*Ağız açdı, gövhər saçdı*”; “*İnsanın ləyaqəti dilinin altındadır*”; “*Danışmaq gümüşdür, susmaq qızıl*”; “*Ağıllı adam məsəlsiz danışmaz*”; “*Bilən bir dəfə danışar, onu da düz*”; “*Kamil insan kəlamından bəllidir*”; “*Kamil adam az danışar*”; “*Az söylə, söz söylə*”; “*Böyük hikmətlər qısa sözlərlə deyilər*”; “*Sözün qıyası dəyərli olar*”- elə bu kimi atalar sözlərindən görüldüyü kimi, müdriklərimiz xalqımızın informasiya mədəniyyətinə sahib olmasını hər zaman vacib hesab etmişlər.

Bəzən insanlar tərəfindən yürüdülməyən mühakimələr yalan da ola bilər ki, bu da bir çox mənfi nəticələr törədə bilər. Bu səbəbdən ata-babalarımızın gənclərə verdiyi tövsiyələr atalar sözləri kimi bu günümüzdə gəlib çıxmışdır. “*Doğru söz yalan sözü qovar*”; “*Yalan ayaq tutar, yeriməz!*”; “*Yalan ilə dünyanı gəzmək olar, ama qayıtmaq olmaz*”; “*Yalan cücərər, ama bitməz*”; “*Uşaqlıqda yalan danışana böyüyəndə heç kəs inanmaz*”; “*Yalançının evi yandı, heç kəs inanmadı*” və s. atalar sözləri də bu sıradandır.

İnformasiyanın axtarışı ilə əlaqəli müxtəlif xalqların atalar sözləri:

İnsan hər növ informasiya ilə təmin olunmaya bilər. Bu səbəbdən bilmədiyini informasiyanı araşdırmaq, öyrənmək ehtiyacı yaranır. Müasir dövrdə informasiyanın axtarışı üçün kifayət qədər imkanlar vardır ki, bu imkanlardan istifadə etmək bacarığı elə informasiya mədəniyyətinə sahib olmaq deməkdir. “*Bilməmək eyib deyil, soruşmamaq eyibdi*”; “*Ağıllıyla da məsləhətləş, ağılsızla da*”; “*Yüz biliyin olsa da bir bilənlə danış!*”; “*Məsləhətlə atılan daş uzaq gedər*”; “*Məsləhətli aş dadlı olar*”; “*Məsləhətsiz görülən işdən xeyir olmaz*”; “*Çox yaşayandan öyrənmə, çox biləndən öyrən*”; “*Çox oxuyan deyil, çox gəzən çox bilər*”; “*Adam hər düşməninə bir ağıl öyrənər*”- bu atalar sözlərindən məlum olduğu kimi müdriklərimiz daim informasiya axtarışında olan, müəyyən biliyə, savada yiyələnən, hər zaman böyüklərlə məsləhətləşib düzgün informasiyaya malik olan insanlara dəyər vermişlər [12].

İnformasiyanın təhlükəsizliyi ilə bağlı atalar sözləri:

Düz danışmaq, sirr saxlamaq, yəni bu kimi informasiya mədəniyyətinə

sahib olmaq həmişə atalarımız tərəfindən yüksək qiymətləndirilib. Xalqımızın bu xüsusiyyəti “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında da özünü göstərir. Belə ki, oğuz elində istər qrupdaxili, istərsə də qruplararası, eləcə də tayfalararası ünsiyyət və fəaliyyətdə yalançılığa, iftiraya qarşı barışmazlıq, mənfi qiymətləndirmə güclü motiv kimi çıxış edir. Yalançı oğlu Yalancıq Banuçiçəyi almaq üçün yalandan onun nişanlısı Beyrəyin “öldü” xəbərini gətirir. Ancaq bu yalana görə, nəhayət, pis aqibətlə üzləşir, ləyaqətsizlik damğası ilə damğalanır. Oğuz ozanı “muradı gözündə qalsın Yalançı oğlu Yalancığın” – deyə onu lənətləyir.

Beləliklə də sözlərində xalqımızı düzgünlüyə, ədalətə çağıran atalarımız “Əvvəl düz danışana sonra da inanarlar”; “Cahildən qorx, aslandan qorxma!”; “Aslan ağzından şikar alınmaz”; “Düşünməmiş danışmaq-naxoşlamamış ölmək kimidir”; “El ağzı – çuval ağzı”; “El ağzı ilə quş tutulmaz”; “El ağzı torba deyil ki büzəsən”; “El eybini sənə deyən sənənin də eybini elə deyər”; “Söz gəzdirən adamdan qorx”; “Söz söylədiyən adamı tanı, sonra ona söz söylə”; “Bir daş altda, bir daş üstə”; “Ev bizim, sirr bizim”; “Sirr vermə dostuna, o da deyər dostuna”; “Sirrini dostu demə dostunun da dostu var”; “Eldən elə dildən dilə”; “El arasında it qulağı kəsməzlər” [13]- bu kimi bir çox atalar sözləri ilə cavanlarımıza və gələcək nəsillərə öz tövsiyyələrini vermişlər.

Düz danışmağa, doğru sözə verilən qiymət “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında da özünü göstərir. Belə ki, oğuz elində istər qrupdaxili, istərsə də qruplararası, eləcə də tayfalararası ünsiyyət və fəaliyyətdə yalançılığa, iftiraya qarşı barışmazlıq, mənfi qiymətləndirmə güclü motiv kimi çıxış edir. Yalançı oğlu Yalancıq Banuçiçəyi almaq üçün yalandan onun nişanlısı Beyrəyin “öldü” xəbərini gətirir. Ancaq bu yalana görə, nəhayət, pis aqibətlə üzləşir, ləyaqətsizlik damğası ilə damğalanır. Oğuz ozanı “muradı gözündə qalsın Yalançı oğlu Yalancığın” – deyə onu lənətləyir.

Yuxarıda göstərilən atalar sözlərindən məlum olduğu kimi, yığcamlığı, konkret fikir ifadə etməsi ilə xüsusi səciyyə daşıyan bu sözlərdə xalq dühasının, təfəkkür və düşüncəsinin, həyatı təcrübəsinin əks olunması xalqımızda elə o zamanlardan informasiya mədəniyyətinin olmasından xəbər verir. Ümumiyyətlə, atalar sözlərində elmə, təhsilə, mədəniyyətə verilən dəyər hər zaman ön planda tutulmuş və bir millətin dövrümüzün tələblərinə uyğun olaraq formalaşmasında, dünyaya inteqrasiyasında və eləcə də, mədəniyyətinin dünyaya çatdırılmasında əsas güclü mənbələrindən biri hesab edilir. Bu mənada İnformasiya Cəmiyyətinin formalaşması prosesində informasiya mədəniyyəti anlayışı aktual məsələlərdən biridir və bu sahədə elmi araşdırmaların aparılmasına ehtiyac vardır.

ƏDƏBİYYAT

1. Morris-Suzuki T. Kommutopiyaya tərif. London, 1998, 347 s.
2. Негодаев И.И., Андреевич И.И. На путях к информационному обществу. Ростов-на-Дону: Наука, 1999, 407 с.

3. Əliquliyev R.M., Valehov C.F., Mahmudov R.Ş., İnternet-jurnalistikanın formalaşmasının bəzi aspektləri. Ekspres-informasiya. İnformasiya cəmiyyəti seriyası // Bakı, İnformasiya-lar Texnologiyaları, 2008, 32 s.
4. Əliquliyev R.M., Mahmudova R.Ş. İnformasiya mədəniyyəti: mahiyyəti və formalaşdırıl-ması problemləri və həlli yolları // Bakı Universitetinin Xəbərləri, Sosial-siyasi elmlər se-riyası. №1, 2008, 137 s.
5. Информатика учебник // Под ред. проф. Макаровского М.В. М.: Финансы и Статис-тика. 2006, 765 с.
6. Каймин В.А. Информатика: М.: Учебник. ИНФРА-М, (Серия "Высшее образование") 2000, 232 с.
7. Семенюк, Э.П. Информационная культура общества и прогресс информатики [Текст] / Э.П. Семенюк // 1991 НТИ, Сер. 2 .-. - №8, с. 1-9.
8. <http://dic.academic.ru>
9. H. Cavad. C 13. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Azərənşr, 1990, 165 s.
10. Atalar sözü. Bakı: Yazıçı, 1981, 366 s.
11. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. Azərbaycan folkloru. (Məktəblilər üçün seçmələr). Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 360 s.
12. Atalar sözü — ağıln gözü (Dünya xalqlarının atalar sözü və məsəlləri). Bakı, Azərənşr. 1976, 211 s.
13. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. Atalar sözü. Bakı: Öndər, 2004, 264 s.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ И ПОСЛОВИЦ

Р.М.АЛГУЛИЕВ, Э.Р.РУСТАМОВА

РЕЗЮМЕ

В статье исследованы взаимосвязи информационной культуры и пословиц, эволюция информационной культуры в области информационной революции, необходимость образования пословиц информационно-культурной направленности и дана классификация пословиц.

Ключевые слова: информационное общество, информационные революции, ин-формационная культура, пословицы, информационное обилие.

INTERACTION BETWEEN INFORMATION CULTURE AND PROVERBS

R.M.ALGULIYEV, E.R.RUSTAMOVA

SUMMARY

The article investigates interaction between information culture and proverbs. The authors analyze evolution of information culture on the information revolution, the necessity of emergence of information culture oriented proverbs and provide the classification of proverbs.

Key words: information society, information revolutions, information culture, proverbs.